

Вадим КОЛЄЧКІН,
кандидат історичних наук,
головний археограф відділу археографії
та використання документів Державного
архіву Кіровоградської області,
м. Кропивницький, Україна,
e-mail: vadkol@i.ua

**ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ
ЄЛИСАВЕТ(ГРАД)СЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ
1917–1918 рр.
У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ В МІСТІ**

Проведено аналіз протоколів засідань Єлисавет(град)ської міської думи періоду 1917–1918 рр. на предмет використання їх у якості джерела відомостей з історії Української революції 1917–1921 рр. Під час вивчення з'ясувалося, що через проросійські й ліберально-демократичні погляди більшості гласних міського зібрання, дума постійно ігнорувала заходи українських органів влади, орієнтуючись на так звану загально-російську демократію, а головним її ворогом вважала більшовиків. Це проявилось у тому, що дума почала послідовно ігнорувати факт створення Центральної Ради, чотири Універсали та інші заходи українського політикуму. Про українську владу дума згадала лише наприкінці 1917 р., коли у колишній Російській імперії, а разом з тим і у місті активізувалися більшовики, що формували умови для переходу влади до місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів. При цьому Дума розглядала перехід під владу Української Народної Республіки лише як альтернативу визнання влади петроградської Ради Народних Комісарів. Також думців більше непокоїла можливість розгону Настановчих Зборів, ніж більшовицький наступ на Україну. Так само у наступі німців на Україну дума вперто звинувачувала більшовиків, хоча німці просувалися у відповідності з угодою, яку підписала з ними Центральна Рада. Тому в період Гетьманату П. Скоропадського дума вела себе цілком спокійно, займаючись переважно господарськими питаннями.

Варто також зазначити, що журнали засідань Єлисавет(град)ської міської думи збереглися неповністю, оскільки, окрім оригіналів, що закінчуються листопадом 1918 р. існують статті в місцевій пресі, які свідчать, що засідання міської Думи продовжувалося до кінця лютого 1919 р., тобто до остаточного переходу влади у місті до рук Ради робітничих та солдатських депутатів. До того ж, частина протоколів фактично втрачена. Зокрема, не підшиті листи з розповіддю про сутичку містян із загоном Марусі Нікіфорової у січні 1918 р. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що ці документи не повністю відображають

сутність подій, що відбувалися у зазначений період, і тому не можуть вважатися повноцінним джерелом інформації.

Ключові слова: Лютнева революція 1917 р.; Українська революція 1917–1921 рр.; Тимчасовий уряд; Центральна Рада; Жовтневий переворот 1917 р.; органи місцевого самоврядування; міська дума м. Єлисавет(град).

Постановка проблеми. При розгляді історії Української революції 1917–1921 рр. маловивченими залишаються події, що відбувалися у тихих провінційних містах, зокрема у Єлисавет(град)і, що був повітовим центром Херсонської губернії. Розгляд цих подій є важливим як з точки зору історичної регіоналістики, так і з загальноукраїнського погляду, оскільки вони є невід’ємною частиною загальних процесів суспільно-політичного життя в країні, яка пояснює певним чином рівень тогочасної суспільної свідомості, а від так – причинно-наслідкові зв’язки невдалої спроби державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єлисавет(град)ська міська дума завжди являла собою центр політичного та економічного життя не тільки самого міста, але й у значній мірі – Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Протоколи та журнали засідань міської думи, зібрані у першому описі фонду 18 Державного архіву Кіровоградської області, завжди були цінним джерелом інформації для дослідників історії краю. Проте, як не дивно, ці джерела відносно нечасто використовувалися істориками та краєзнавцями. Причиною було те, що, незважаючи на неповноту, протоколи засідань думи містили незручні відомості, як з точки зору комуністів, так і з точки зору сучасних українських дослідників. Мабуть лише молодий краєзнавець Максим Сінченко приділив достатньо уваги аналізу позиції міської думи під час революційних подій 1918 р.¹ Проте його стаття була присвячена окремому епізоду тогочасних подій, а відтак поза нею залишилася більшість протоколів думських нарад.

Науковим завданням пропонованої статті є привернення уваги фахівців-істориків й широкого кола краєзнавців до джерельної бази, аналіз якої дає уявлення про сприйняття революційних подій сторічної давнини в нинішньому обласному центрі Кіровоградщини. Відповідно метою статті є аналіз протоколів засідань Єлисавет(град)ської міської думи періоду 1917–1918 рр. на предмет використання їх у якості одного з джерел відомостей з історії Української революції 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Міська дума пережила за часи своєї діяльності декілька вікопомних моментів з історії Російської імперії, у тому числі Першу російську революцію та Лютневу революцію 1917 р. Думські гласні продовжували свою діяльність і за часів Української національної революції до кінця 1918 р., а міська земська управа намагалася, як могла, організувати постачання міста паливом, будівельними матеріалами та продовольством фактично до кінця 1919 р., аж до остаточного переходу міста під контроль більшовицької Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Таким чином, можна було б очікувати від земських гласних ретельного обговорення і подій українського державотворення.

Проте під час ознайомлення з протоколами засідань міської думи за часів Української національної революції з’ясовується, що протягом усього цього часу міська дума у міру можливостей ігнорувала більшість заходів Центральної Ради, а також Українського національного союзу та Директорії УНР.

Перший протокол етапу Лютневої революції відноситься до березня 1917 р. Достовірна звістка про революцію була офіційно отримана в Києві 1 березня 1917 р., а звідти її було ретрансльовано по губерніальних та повітових органах влади та місцевого самоврядування.

¹ Сінченко М. 1918 рік: міська дума Єлисавета та жовто-синій прапор (Невідомі сторінки історії Кіровограда) // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. V. Присвячений 25-річчю Незалежності України. Кропивницький : Центрально-Українське видавництво, 2016. С. 40–43.

На надзвичайному засіданні Єлисавет(град)ської Міської думи за участю представників від робітників міста 4 березня 1917 р. міський голова Г. Волохін повідомив, що у Росії був утворений Тимчасовий уряд. Відповідно, після подій, що відбулися, до обов'язків міського самоуправління додалося завдання збереження спокою в місті та попередження можливості якихось ексцесів у зв'язку з останніми подіями в столиці. При цьому представники робітників заявили, що вже зорганізувалися і через своїх уповноважених запропонували допомогу думі у підтриманні порядку².

На засіданні були зачитані маніфест про зречення від престолу імператора Миколи II Олександровича за себе та за сина, про передачу престолу Великому князеві Михайлу Олександровичу, а також заява Великого князя Михайла Олександровича про відмову прийняття Верховної влади аж до скликання Настановчих Зборів, які й встановлять спосіб правління та нові закони Російської держави, із закликом до всіх громадян підкорятися Тимчасовому уряду, який отримав усю повноту влади до скликання цього зібрання³. Потім міський голова оголосив звернення генерал-губернатора Одеського військового округу із закликом до населення зберігати спокій. Також голова закликав визнати Тимчасовий уряд і негайно розробити заходи, що допомогли би підтримати мирний перебіг життя в місті і до забезпечення населення продовольством.

Гласні міської думи запропонували створити спеціальний комітет для підтримання порядку, до якого мали б увійти представники міського самоуправління, біржового комітету, сільськогосподарського товариства, кооперативів, військово-промислового комітету, а також від робітників, можливо міщанського товариства, єврейської громади⁴.

Комітет, що був створений таким чином, мав увійти до безпосереднього контакту з центральним продовольчим комітетом у Москві. На думку елисавет(град)ських земців продовольчий комітет міг тепер проявити себе повною мірою через ліквідацію старої нечесної влади. Головним завданням комітету земці вважали розподіл продуктів між містами та районами, у тому числі врегулювання вивозу хліба з місць, де є його запаси, з метою постачання армії і тих місцевостей, які його потребують. При цьому земці оговорювали можливість введення карткової системи у випадку, якщо з'ясується необхідність скорочення або обмеження споживання певного продукту. Висловлено думку, що «якщо буде впорядкована справа продовольства, то буде зроблена половина усієї справи»⁵.

Іншим важливим завданням була турбота про те, щоб продовжувалася праця, спрямована на потреби оборони. Також було заявлено про необхідність привітання Тимчасового уряду та Державної Думи, що взяли на себе відповідальність за країну в такий важкий момент. Також було заявлено про необхідність звернутися до населення зі словами заспокоєння та закликом до продовження мирної праці на благо Батьківщини. Для відпрацювання тексту звернень була створена відповідна комісія⁶.

Протоієрей П. Колосов звернув увагу на те, що маніфест про зречення імператора не може бути отриманий всюди одночасно. Відтак може виникнути ситуація, коли в різних церквах можуть як вживати традиційну формулу поминання імператора та його сім'ї, так і не вживати. Представникам земства пропонувалося певний час пояснювати громадянам міста причини розбіжності та інформувати про те, що в Росії сталася революція.

Також гласний В. Васильєв вказав на те, що органи місцевої влади можуть перешкоджати діяльності міського комітету. Тому необхідно вжити відповідних заходів, а саме ввести представників від громадського управління до місцевих поліцейських та жандармських управлінь, які за даними В. Васильєва не квапилися перебудувати свою роботу⁷.

Фактично всі пропозиції земців були підтримані їхніми колегами. Водночас відомо, що саме 4 березня у Києві була утворена Центральна Рада, що мала представляти інтереси

² Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 46.

³ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 46–46 зв.

⁴ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 46–47 зв.

⁵ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 47.

⁶ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 47 зв.

⁷ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 47–49 зв.

українців. Зважаючи на те, що з дореволюційних часів російські ліберальні та революційні кола були знайомі з програмою українського національного руху, а також особисто були знайомі з діячами цього руху як на загальноросійському, так і на місцевому рівні, земські гласні повинні були би якось відобразити діяльність новоутвореного органу національного представництва. Однак жодної згадки про утворення у Києві Центральної Ради у журналах засідань міської думи не зафіксовано.

Так, засідання 5 березня 1917 р. було присвячене обранню членів т. зв. «Загальноміського комітету»⁸. На засіданні 18 березня було оновлено керівництво самої думи. Відбулося об'єднання думи із загальноміським комітетом, поповнення складу думи представниками військових, оновлення міської управи, переобрання думських комітетів. Також на засіданні було обговорено питання будівництва пам'ятника свободі та дозвіл на випікання пасок до майбутнього свята⁹.

Декілька інших засідань були присвячені суто господарським питанням. Лише засідання 30 березня 1917 р. носило політичний характер. Утім українського революційного процесу порядок денний не стосувався. Протягом декількох годин представники думи з'ясовували стосунки з представниками Ради робітничих депутатів із приводу того, хто є владою у місті. У результаті було законсервоване двовладдя, а представники обох представницьких органів ухвалили спільно вирішувати суперечки¹⁰.

Так само пройшли повз увагу гласних загальноукраїнські військові та селянські з'їзди, що заявили про підтримку Центральної ради, з'їзди українських політичних партій, що призвели до значного урізноманітнення політичної діяльності проукраїнського напрямку. Також поза увагою думців залишилися спроби делегатів Центральної Ради налагодити контакт із Тимчасовим урядом.

10 (23) червня 1917 р. на велелюдному мітингу був проголошений I Універсал Центральної Ради. Здавалося б, що подібна подія повинна була би привернути увагу діячів місцевого самоврядування, адже доля міста напряму залежала від політичної ситуації у Києві. Проте гласні елисавет(град)ської міської думи проігнорували цю важливу подію.

Натомість думців більше турбували прояви антисемітизму в місті та спроби попередити можливі єврейські погроми, пограбування єврейських кладовищ, та погіршення криміногенної ситуації у місті, яке вважалося наслідком дій організованих злочинних груп. Також депутатів цікавили відносини з радою робітничих депутатів, зростання цін на різноманітні товари в місті, взаємодія з військовими та міліцією, але аж ніяк не центральний орган самоорганізації українців та його претензії на повну владу в українських губерніях¹¹.

3 липня був проголошений II Універсал, який чітко декларував прагнення керівництва Центральної Ради рухатися у межах загальноросійського революційного процесу і досягати української автономії шляхом домовленостей із загальноросійською демократією. Здавалося б, що цей документ повинен бути викликати схвальну реакцію міського представництва. Проте в реальності і цей епізод був фактично проігнорований міською думою.

У серпні було здійснено переобрання складу міської думи. У результаті у думі більшість отримали представники соціалістичних партій міста, а саме: російської соціал-демократичної партії, соціалістичної партії «Бунд», польської соціалістичної партії, російської партії соціалістів-революціонерів, об'єднаної соціалістичної єврейської партії.

Окрім того, у думі, яку назвали народною на протипагу попередній, що складалася переважно з лібералів (партії народної свободи та конституційних демократів), представництво отримали і проукраїнські сили. Зокрема, від української партії соціалістів-революціонерів до буми був балотований відомий кооператор Микола Левитський, який проголосив на засіданні 16 серпня 1917 р. першу в міській думі Єлисавет(град)а промову українською мовою. Як не дивно, і в цій промові фактично не згадувалася ні Центральна Рада, ні її

⁸ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 50–50 зв.

⁹ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 51–55 зв.

¹⁰ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 74–78.

¹¹ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 116–119.

заходи. Навпаки, М. Левитський заявив, що програма його партії в Думі полягає у задоволенні потреб трудового народу без різниці в національностях. Себе М. Левитський також охарактеризував як федераліста й противника централізації влади, що хотіла правити з Петрограда. Проте вже один з наступних промовців – представник ради робітничих депутатів гласний В. Штамм оголосив головною метою діяльності порятунком Росії, якого не може бути без порятунку революції. Обговорення завершилося визначенням посадових окладів керівництву думи, а також вибором нового складу управи, що виявилися невдалими¹².

Засідання 6 вересня було зібрано після придушення заколоту верховного головнокомандувача усіма збройними силами Росії генерала Корнілова. Відповідно воно почалося з оголошення телеграми московської міської управи, що засуджувала заколот, висловлювала повну довіру Тимчасовому уряду і містила прохання проінформувати про положення на місцях. У відповідь представники усіх партій, що входили у міську думу виголосили проекти резолюцій, що засуджувала корніловський заколот і висловлювала солідарність із загальноросійським Тимчасовим урядом у боротьбі з контрреволюцією. Після виголошення промов гласні обрали нарешті новий склад міської управи та підвищили заробітну платню посадовим особам¹³.

Лише події навколо більшовицького заколоту 25–26 жовтня (7–8 листопада) 1917 р. викликали жваву реакцію земських гласних. На засіданні 26 жовтня було обговорено телеграму комісара Тимчасового уряду про збройний виступ більшовиків у Петрограді. Також обговорювалися відомості з Одеси про атаку більшовицьких частин на пошту та телеграф. Ще одна телеграма була отримана від Московської міської думи. У телеграмі московські думці заявляли, що більшовицький заколот загрожує скликанню Настановчих Зборів, послаблює фронт, відкриває шлях для контрреволюції. Єлисавет(град)ські гласні підтримали оцінку більшовицького перевороту, дану їхніми московськими колегами. Окрім того, гласний В. Харцієв оголосив більшовицький рух контрреволюційним і популістським, а також закликав рішуче боротися проти більшовизму, застосовуючи не тільки резолюції. Практично всі політичні сили, що були представлені в міській думі, одноставно підтримали засудження більшовицького перевороту й закликали представників усіх прошарків міського населення взяти участь у діяльності комітету щодо боротьби з анархією¹⁴.

Наступне засідання міської думи, що було проведене 28 жовтня, знову було присвячене засудженню більшовицького перевороту, обговоренню перших заходів більшовиків, а також виробленню спільного відношення до більшовицького перевороту. Результатом стала коротка телеграма на підтримку Настановчих Зборів та проти більшовицького виступу¹⁵.

Наступний етап українського державотворення, а саме III Універсал та проголошення ним Української народної республіки також був проігнорований думцями. Значним контрастом до цього стало засідання думи від 17 листопада (за старим календарним стилем). На засідання було обговорено скарги представників робітників на збільшення ціни на цукор і виявлені заходи із введення в місті нормованого постачання цього продукту з метою обмеження його споживання. Подібні ж питання, що стосувалися дорожнечі та боротьби з нею обговорювалися на засіданнях 22 та 27 листопада. Жодної згадки про якісь заходи Центральної Ради у журналах засідань не зафіксовано¹⁶.

Лише на засіданні 28 листопада 1917 р. у протоколі вперше була прямо згадана Центральна Рада. На засіданні обговорювалося питання, пов'язане зі створенням більшовицького уряду – Ради народних комісарів. При цьому гласний Штамм вказав, що визнавати владу Ради народних комісарів не можна. Одночасно він схвально відгукнувся про ідею вислати делегатів на губернський з'їзд, скликаний губернським комісаром Тимчасового уряду Юріциним, що мав обговорити сучасний політичний момент, ставлення до Центральної Ради, до центральної

¹² ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 125–128 зв.

¹³ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 129–133.

¹⁴ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 173–176.

¹⁵ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 177–179.

¹⁶ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 179–181, 203–209.

влади (напевне, більшовицький РНК), організація губернської влади та поточні справи. Також Штамм висловив, що у випадку невизнання влади РНК, необхідно визнати херсонський з'їзд ініціативною групою зі створення Херсонської республіки, якщо звісно не визнавати владу Центральної Ради або генерала Корнілова¹⁷. Те саме заявив гласний Тарчук. Гласний Еберман наполягав щодо з'ясування ставлення до Центральної Ради, проте головуєчий на засіданні Я. Метт прямо вказав на те, що з питання визнання Центральної Ради досягти згоди не вдасться¹⁸.

Дійсно, думки земців розділилися. Гласний Гайсинський пропонував дати наказ делегатам на Херсонський з'їзд організувати владу з огляду на безвладдя, але таку владу, яка б не належала «тільки радам або Україні». Під час обговорення гласний Гайсинський вказав на те, що певний спокій на Півдні Росії був забезпечений тим, що український рух не дозволив більшовицькому досягти таких розмірів, як в інших місцях. Гласний Штамм говорив про те, що питання про підпорядкування Центральній Раді на з'їзді ставити не можна. Підпорядкування Раді означало б перехід в інше підданство. Окрім того, Рада хоче вести самостійні переговори про мир, проте для цього вона спершу повинна оголосити війну. Гласний Левитський заперечив, стверджуючи, що в Єлисаветградському повіті 73 % складають українці, а в Олександрійському – 86 %. Відповідно не можна не визнавати Раду, не питаючи у корінного населення. Тому, на думку Левитського, не потрібно було збирати з'їзд у Херсоні, а краще було б визнати Центральну Раду. Однак у резолюції міської думи Центральна Рада так і не була згадана, зате було висловлено вітання загальноросійським Настановчим Зборам¹⁹.

Грудень 1917 – лютий 1918 р. з точки зору історії розвитку українського революційного процесу мав виняткову важливість. У цей період розпочалася перша українсько-більшовицька війна, переговори у Брест-Литовську, зміна влади у Києві. Незважаючи на те, що думців більше цікавили питання господарського життя міста, нові реалії поступово пробивали собі життя. На засіданні Думи від 6 грудня 1917 р. було зачитано звернення Генерального Секретаря Внутрішніх справ і Постанова Української Центральної Ради, що стосувалася затвердження закону про вибори до Українських Настановчих Зборів.

При цьому гласний Гайсинський від імені соціал-демократів попросив відкласти обговорення питання на тиждень, 10 грудня, мотивуючи це тим, що ще не вислухані доповіді делегатів, що були в Херсоні, де обговорювалося питання про ставлення до Ради. Гласний Гусев вказав у відповідь, що 10 грудня – перший день оголошення виборних списків, а тому питання про вибори вимагає поспіху. Гласний Гайсинський відповів на це, що запізнення все одно неминуче. Гласний В. Темкін заявив, що в єврейській фракції питання про ставлення до Центральної Ради взагалі не обговорювалося. Тільки після того, як це питання буде обговорене на єврейському з'їзді, єврейська фракція буде готова обговорити його й у міській думі Єлисавет(град)²⁰.

Гласний Горшков (від партії народної свободи) заявив, що фракція поважає принцип обласної автономії України і вважає, що Українські Настановчі Збори, скликані на основі виборчого закону з гарантіями свободи виборів, можуть стати виразником дійсної волі народів, що живуть в Україні. Відповідно фракція ПНС визнає необхідним взяти участь у виборах до Українських Настановчих Зборів із метою здійснення принципу збереження цілісності російської держави як єдиної суверенної демократичної республіки, а також принципів широкої державної адміністративної децентралізації управління і обласної автономії у межах національно-територіальних. Також участь у виборах мала забезпечити повну свободу особистості і рівноправ'я усіх громадян та національностей, право національностей на самовизначення, охорону прав національних меншин загальнодержавним законодавством та владою, право центральної державної влади передавати національностям здійснення завдань

¹⁷ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 210 зв.

¹⁸ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 211.

¹⁹ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 211–213 зв.

²⁰ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 220 зв.

культурного управління щодо усіх осіб, що визнають свою приналежність до цієї національності. Одночасно ПНС наголошувала на тому, що санкції Всеросійських Настановчих Зборів для Українських Настановчих Зборів повинні бути обов'язковими у питаннях розмежування функції центральної та місцевої влади та визначення меж української території²¹.

На цьому ж засіданні відбулося досить жваве обговорення подій у Петрограді. Фактично за місяць до розгону самих Всеросійських Настановчих Зборів елисавет(град)ські думці отримали звістки про репресії більшовиків проти майбутніх делегатів на ці збори. Так, гласний Штамм вказав на факти арешту вже обраних членів зборів, розгону приватної наради членів зборів, арешту всеросійської комісії з виборів. Також Штамм навів, начебто, слова Троцького про те, що ці дії є пробним кроком, пробою настроїв та ставлення суспільства. Відтак, Штамм закликав до негайної відповіді на насильства²².

Гласний Покотило погодився з промовцями та запропонував ухвалити резолюцію з засудженням подій у столиці та надіслати її до усіх газет міста. Гласний Лисиченко, що був у Петрограді 28–29 листопада, сказав, що бачив початок розгону Настановчих Зборів і закриття соціалістичних газет, що протестували проти цього. Вважаючи, що місцеві резолюції не будуть ефективними, гласний пропонував надсилати їх до Москви. У результаті обговорення, набагато більш тривалого, ніж обговорення ставлення до Центральної Ради, була ухвалена резолюція із засудженням насильства по відношенню до членів Настановчих зборів²³.

Засідання 10 грудня було повністю присвячене обговоренню Херсонського з'їзду, на якому досить явно постало питання визнання органів Центральної Ради владою в Україні. Земські гласні зауважували, що на з'їзді переважали дві течії – за народне голосування з приводу приєднання Херсонської губернії до України з тимчасовим періодом підпорядкування раді народних комісарів; за народне голосування з приводу приєднання Херсонської губернії до України з тимчасовим періодом підпорядкування Настановчим Зборам. Єлисавет(град)ські делегати спостерігали організаційне нехлюйство та радикалізацію настроїв різних груп делегатів, особливо з приводу земельного питання. При цьому саме питання на з'їзді фактично не обговорювалося, але стало головним подразником для делегатів від земельних комітетів. Також делегат Панасевич визначав розподіл з'їзду на проукраїнську більшість та прорадянську меншість, з одночасним зростанням невдоволення та агресивності з боку прибічників радянської влади. Відносно помірковані елисавет(град)ські депутати по суті опинилися між двома вогнями, а коли делегація ще й утрималася від голосування про форму влади, то її обізвали «корніловцями та кадетами», що, очевидно, у тодішньому контексті повинно було вважатися за образ.

Як результат обговорення, висунуто два варіанти резолюції, які передбачали визнання влади Центральної Ради як частини Російської Федерації або ж визнання зверхності лише Всеросійських Настановчих Зборів. У підсумку на голосування було подано дві резолюції. Соціалістичні фракції наполягали на економічній єдності Російської Республіки, недопущенні національного шовінізму й захисті інтересів трудящих незалежно від національності зі збереженням культурної автономії для національностей та індивідів. Єврейська фракція «Бунду» запропонувала визнати владою Центральною Радою і Українські Настановчі Збори як частину федеративної Росії. Більшістю був ухвалений перший варіант резолюції²⁴.

На перших січневих засіданнях українська влада фактично також не згадувалася, оскільки думці були стурбовані, в основному, зростанням цін, зменшенням фінансів, а також не знали, що робити із запасами спирту, що зберігалися в місті та на залізничній станції. Лише засідання 10 січня знову повернулося до політичних проблем. Зокрема, голова виголосив промову з приводу розгону більшовиками Всеросійських Настановчих Зборів та вбивства

²¹ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 221.

²² ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 221 зв.

²³ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 221–222 зв.

²⁴ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 577, арк. 223–225 зв.

членів зборів Шингарьова і Кокошкіна. Під час засідання було проголошено 13 довгих промов про недопустимість узурпації влади більшовиками, необхідність опору у формі страйку, збройного виступу, або хоча б жорсткої резолюції. Проте Центральна Рада в жодній з них не була згадана навіть у якості альтернативи більшовикам²⁵.

Так само проігноровані були міською думою м. Єлисавет(град)а Берестейська мирна угода 28 січня (9 лютого) 1918 р. та IV Універсал Центральної Ради 22 січня 1918 р., який проголошував незалежність України, тобто безпосередньо мав змінити державний устрій, а отже і відбитися на статусі самої міської думи. Жодного слова про ці події не було сказано ні 24, ні 31 січня, ні 2 лютого (ст. стилем). Увагу думців майже повністю займали господарські та фінансові справи міста. Винятком стало створення військово-революційного комітету на противагу діям ради робітничих та солдатських депутатів м. Єлисавет(град)а, першість у якому фактично взяли більшовики²⁶.

Зростання активності збільшовизованої ради призвело до закономірного результату – сутички міської охорони із загонами більшовизованих солдатів та анархістами Марусі Нікіфорової. Протистояння закінчилося фактичним примирення сторін. Навіть початок австро-угорської окупації повіту лише ненадовго схвилював думців. Як тільки з'ясувалося, що окупанти не збираються втручатися у місцеві справи, та ще ладні підтримати поміщиків проти селянського руху, думці швидко заспокоїлися.

1918 рік став останнім роком, із якого збереглися протоколи засідання міської думи.

Фактично дума продовжувала свою політичну лінію на ігнорування українського державотворення. Навіть уповноважений Міністерства внутрішніх справ УНР Базилевич констатував, міське управління якщо і не бореться з українською владою, то ставиться до неї «іронічно». Хоча міський голова Крамаренко заперечував це твердження, наступна історія з вимогами української влади зняти з думи червоний прапор, яка просто ігнорувалася думцями, тільки підтвердила думку Базилевича. Гласний Штамм 29 березня прямо заперечував українську владу над містом, аргументуючи це тим, що першими до міста приїхали німці, вони ж встановили прямий контакт із населенням, а отже влада у місті не українська, а німецька²⁷.

Відповідно і гетьманський переворот 28 квітня 1918 р. був сприйнятий думою цілком спокійно. Після нього впродовж півроку дума займалася виключно господарськими та організаційними питаннями, фактично самоусунувшись від політичної боротьби.

Висновки. Таким чином, матеріали міської думи періоду 1917–1918 рр. добре відображають ставлення міського самоуправління до різних політичних сил.

Варто зазначити, що впродовж усього громадянського протистояння у повіті земське самоуправління продовжувало залишатися прибічником загальноросійського напрямку в революційному процесі. Міська дума м. Єлисавет(град)а орієнтувалася на сили, що були прибічниками «єдиної та неділимої Росії», ігноруючи при цьому український напрям революційного процесу.

Тож вивчення конкретного періоду української революції 1917–1921 рр. вимагає додаткових джерел, у тому числі тих, що перебувають поза межами Кіровоградської області.

REFERENCES

Mytrofanenko, Yu. (Ed.). (2018). Roky borotby 1917–1922 na Yelysavetchyni. Ukrainyski pohliad. 1917–1918 rr. Pochatok revoliutsiinoi stykhii. (Vol. 1). Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [In Ukrainian].

Sinchenko, M. 1918 rik: miska дума Yelysaveta ta zhovto-synii prapor 1918: Nevidomi storinky istorii Kirovohrada. Mizh Buhom i Dniptom. Naukovo-kraieznavchyi visnyk Tsentralnoi Ukrainy – Between the Boog and the Dnieper. Journal of Local Lore of Central Ukraine, 5, 40–43. [In Ukrainian].

²⁵ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 578, арк. 6–10.

²⁶ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 578, арк. 28–28 зв.

²⁷ ДАКО, ф. 18, оп. 1, спр. 578, арк. 89–89 зв.

Vadim KOLECHKIN,
Candidate of Historical Sciences,
PHD in History,
Chief archeographer of the
Department of Archeography
and using documents of the State
archive of Kirovograd region,
Kropyvnytskyi, Ukraine,
e-mail: vadkol@i.ua

**MINUTES OF MEETINGS OF ELIZAVETGRAD CITY COUNCIL (DUMA)
OF 1917–1918 AS THE PRIMARY WRITTEN SOURCES OF HISTORY
OF UKRAINIAN REVOLUTION IN THE CITY**

Minutes of meetings of Elizavetgrad City Council (Duma) during the period of 1917–1918 were analyzed as the sources of information on the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. While studying, as it turned out, due to the pro-Russian and liberal-democratic views of the majority of the members, the City Council prolonged to ignore the acts of the Ukrainian government for a long period, and oriented to the All-Russian democracy, considered the Bolsheviks as its main enemy.

The City Duma sequentially ignored the fact of the existence of the Ukrainian Centralna Rada (the Ukrainian Central Council), its Universals and the Ukrainian legislation as a whole. At least the City Duma recognized the Ukrainian government only at the end of 1917 when the Bolsheviks came to power in Russia and tried to seize the power in the city by means of the formation of the local Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies.

At the same time, the City Duma considered the government of the Ukrainian People's Republic only as a provisional alternative to the Petrograd Soviet of People's Commissaries. So, the dissolution of the Constituent Assembly by the Bolsheviks was considered as a more important political event than the Bolshevik invasion in Ukraine. Thus, naturally, the City Duma accused the Bolsheviks in the German offensive to Ukraine, in spite of the fact that the German troops were invited by the Central Rada, according to the Brest-Litovsk treaty of 9 February 1918. However, during the rule of Hetman Pavlo Skoropadsky, the City Duma concentrated mainly on city economy issues and did not concern the Ukrainian State politics.

Taking into consideration that the journals of meetings of the Elizavetgrad City Duma have not been fully preserved, for instance, the historian can see the originals until November 1918, but, according to local press, it is known that the meetings of the City Duma continued until February 1919, when the city was captured by the Bolsheviks. Moreover, inside the preserved journals of sessions, some of the minutes of meetings were actually lost, for instance, the pages, concerning skirmishes of city dwellers with the detachment of Marusya Nikiforov in January 1918.

Thus, according to the above-mentioned facts, these documents cannot be considered as a total complex of the primary written sources, because of some gaps in important events of the history of the city of the revolutionary period.

Key words: *The Russian Revolution of 1917; the Ukrainian Revolution of 1917–1921; the Provisional Government; the Ukrainian Central Rada; the local self-government; the City Council (Duma) of Elizavetgrad.*

Рецензенти: *Котляр Ю., д-р іст. наук, професор;
Левченко Л., д-р іст. наук, професор.*

Юрій КОТЛЯР,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Миколаїв, Україна,
e-mail: K555556k@gmail.com

ХЕРСОНСЬКА ДИВІЗІЯ УНР (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛЮТИЙ 1919 рр.)

На початку грудня 1918 р. отаман Н. Григор'єв відбив у гетьманських військ Олександрію і повідомив Головного отамана військ УНР С. Петлюру про визнання Директорії УНР і підпорядкування їй своїх загонів. Незабаром загони отамана отримали назву Херсонської дивізії та увійшли до складу Південно-Східної групи військ армії УНР. Указана група була головною частиною Південного фронту, що почав формуватися як протидія військам Антанти та білогвардійців, які закріпились на Чорноморському узбережжі України. Херсонська дивізія УНР складалась із чотирьох піхотних і одного кінного полків та двох батарей польових гармат.

12 грудня 1918 р. «Республіканські війська східної Херсонщини» увійшли до Миколаєва. Отаман Н. Григор'єв видав наказ, за яким відновлювалися всі закони УНР. Проте, втримати владу в Миколаєві Н. Григор'єву не вдалося. У другій половині грудня німецькі загони на вимогу Антанти завдали несподіваного удару і витіснили повстанців з Миколаєва. 31 грудня 1918 р. частини Н. Григор'єва знову з'явилися біля міста і німці змушені були погодитися з ультимативними вимогами отамана. Однак, через неузгодженість дій між вищим республіканським командуванням та Н. Григор'євим, УНР на початку січня 1919 р. знову втратила Миколаїв. Війська отамана передислокувалися у район Нового Бугу – Снігурівки.

18 лютого 1919 р. у Харкові відбулася зустріч Н. Григор'єва з В. Антоновим-Овсієнком, якій повідомив отаману про намір радянського командування перетворити його загони на окрему червоноармійську бригаду. 19 лютого наказом командувача Групою військ харківського напрямку А. Скачка була створена 1-ша Задніпровська стрілецька дивізія на чолі з П. Дибенком. 26 повстанських загонів Григор'єва (колишня Херсонська дивізія УНР) була перейменована на 1-шу Задніпровську бригаду, а сам отаман став червоним комбригом.

Ключові слова: Херсонська дивізія УНР; отаман Н. Григор'єв; Директорія УНР; Антанта; бригада; більшовики; революція.

Постановка проблеми. Формування збройних сил Директорії УНР, комплектування особовим складом, створення органів управління та постачання відбувалося в умовах внутрішньополітичного протистояння та протиборства із зовнішніми військовими силами. Антиукраїнська політика сусідніх держав спричинила зовнішньополітичну ізоляцію УНР, позбавила можливостей допомоги у формуванні війська. Директорія УНР визнавала необхідність збройних сил для захисту самостійності УНР. Однак, серед її лідерів та впливових політичних партій пропонувалися різні підходи до створення республіканської армії. Впродовж грудня 1918 – січня 1919 рр. військо УНР формувалося на основі військових